

HOLLÓS István, 1974, Briefe eines Entronnenen, *Psyche*, 28, 266–268.

PAÁL, J., 1977, Psychoanalyse in Ungarn. In: *Die Psychologie des 20. Jahrhunderts*, Bd. III. Freud und die Folgen (II.) Hrsg. von Dieter Ecke, Kindler Verlag, Zürich.

Erős Ferenc
MTA Pszichológiai Intézete

AZ ELMEGYÓGYINTÉZETI TERÁPIA MÚLTJA ÉS JÖVŐJE

Hollós István dr. állami elmeegógyintézeti főorvostól

Valahányszor az elmeegógyintézetek mai állapotáról esik szó, nagy önérzettel tekintünk le a szomorú múltra, amelyben az elmebetegek barbár bánásmódban részesültek. Ennek a megszüntetésére és üdvös megváltására korunk kétségtelenül büszke lehet. Ez alkalommal azonban nem óhajtok a büszkeség újraérzésénél tovább időzni, hanem vizsgálni, hogy vajon egészen igazságosak vagyunk-e és hogy a múltból és jelenből nemcsak azt az oldalt fixáljuk-e, amelyik a büszkeség táplálására alkalmas.

A régi tébolydákbán, jobban mondva börtönökben a betegekkel úgy bántak, ahogy az a kor a betegekkel szemben gondolkodott. Bűnösöket, erkölcsteleneket vagy ördögtől megszállottakat látott bennük, tehát büntette és fegyelmezte őket. Hogy emellett a kornak a közintézményekkel szemben való durvább érzéke és így a tébolyda-börtön vezetőinek, ápolóinak türelmetlensége és gyalúsága éppen az oly nagy türelmet és önmegtagadást igénylő elmebetegekkel szemben nagy szereppel bírt, az kétségtelen. Ezek az állapotok mindenütt és hosszú ideig megvoltak és csak lassú fejlődés útján változtak meg.

A betegek felszabadítási folyamata, amelyet általában Pinel óta kelteznek, sokkal régebb eredetű. Pinel ténye e felszabadítási folyamat történetében éppoly robbanás és talán kissé színezett dokumentum volt, mint a népszabadság történetében a francia forradalom. Az elmebetegek felszabadításának minden feltétele már Pinel előtt elő volt készítve. Azonban az elmebeteg-kezelés egész múltja talán Hippokratésztől lassú, de állandó küzdelem volt az előítéletek, a babonák és embertelenségek ellen. Csak nem szabad elfelejtenünk, hogy minden történeti jelenséget a korszellemről kell vizsgálnunk és hogy amikor az elmebetegekkel való bánásmód humánus voltát mérjük, mindenkor annak a kornak az általános emberiségét kell mértékalapul vennünk.

Ilyen szemmel minden korban meg fogjuk látni a felszabadítási folyamat nyoma- it éppúgy, mint ahogy meg kell látnunk azt is, hogy ez a folyamat még ma sincsen teljesen befejezve. Rossz emlékek még ma is, imitt-amott kísértenek.

A múltak megítélésénél lényeges hibának tartom azt, hogy a barbár jelenségek között nem disztingválunk. Nem teszünk különbséget azok között, amelyek emberi gyalúságból, türelmetlenségből és azok között, amelyek a gyógyító szándékból eredtek. Ha a gyógyító eljárások bármelyikét csak barbarizmusnak bélyegezzük, akkor itt is abba a hibába esünk, mint előbb, hogy a régi gyógyeljárásokat a mai tudás mérté-

kével mérjük. Pedig igen kíváncsi, hogy minden idők orvosa figyelembe vegye, hogy egy gyógyeljárás felett mindenkor a kornak a tudása legyen a mértékadó. Senki sem lehet biztos abban, hogy terápiáját nem fogja-e a jövő elítélni, mint ő a múltét, de mindenkor megnyugodhatik, ha azon kor tudása szerint gyógyítani akart.

Ha az intenciókat és belátásokat mérlegeljük, amelyek a régi intézetek instrumentáriumát megteremtették, akkor meg kell adnunk, hogy azok, ma bármily rettentések is, egy becsületes orvosi törekvésnek és nem a türelmetlenségnek voltak az eszközei. Ezért jogtalanság volna azt, amit ők tettek, barbarizmusnak nevezni.

Az elmúlt századok orvosai — és ezt el kell ismernünk — gyógyítani akartak és gyógyítani véltek. Csodálatos hittel és meggyőződéssel éltek a hivatásuknak. Hogy milyen komoly törekvés élt az orvosokban, arra éppen a pszichiátria története elég bizonyítékot nyújt. És hogy e törekvés milyen tiszta volt és ment minden retorziótól, azt fel kell tételeznünk, ha Hippokratésztől kezdve a középkor minden nagy orvosán, Halleren, Chiarugin, Pinelig végigtekintünk. Csak jellemzésül a közfelfogásra iktatom ide azt a mondást, amely az arab orvosokig vezethető vissza, akiktől az elmeigyógyító intézet eszméje nálunk meghonosodott. Egy kalifának arra a kérdésére, hogy mikor kell az örültet elzárni és megkötözni, orvosa azt felelte: amikor az örjögő az orvosa kabátja ujját eltépi.

A komoly orvosi törekvést a mai szemmel tekintve, kevésre becsüljük. E hely nem alkalmas arra, hogy ez az évezredek törekvés megérdemelt revízió alá vétessék. Csak annyit óhajtok konstatálni, hogy gazdag változatossága áll előttünk a gyógyszereknek és fizikális szereknek, amelyekkel az elmebetegek gyógyítására törekedtek és gyógyítottak. Gyógyítottak pedig pszichoterápiái alapon.

A pszichoterápia mint vörös fonal húzódik végig egy közel évezredek munkán.

Már Aszklepiádész a legnagyobb fontosságúnak tartja az elmebeteget zenével, borral, szerelemmel, foglalkoztatással, a figyelem és az emlékezőtehetség gyakorlásával gyógyítani. Ő ajánlja, hogy a betegek előtt hibásan olvassanak fel egy könyvet, hogy azt azok kijavítsák.

Araetus szerint a falakon ne legyenek képek, mert azok nyugtalanítják a beteg lelkét. Caesar Aurelianus külső ingerektől, idegen személyektől, erős napfénytől tartotta távol a beteget.

Constantinus Africanus a szomorú képzeteket szórakozással és felvilágosítással oszlatta el. Az egész középkori nozológia a pszichikai megnyilatkozásokon alapul. Ezek mellett a gyógyítás is pszichikus volt, az orvosságok másodrangúak voltak. A fizikális eszközök, a fürdők, a kényszereszközök a pszichoterápia szolgálatában állottak. John Christian Bolten „Gedanken von psychologischen Kuren” (Halle, 1751) című művében mondja, hogy az orvos metafizika nélkül nem más, csak eleven gyógyszer-tár.

Pinel, mint alapvető munkájában kifejti (*Traité medico-philosophique sur l'aliénation mentale*, Paris, 1801), mindenkor a beteg lelkére kívánt hatni. A hatást vagy heves erélyességgel, vagy nyugalommal, vagy a képzelőtehetség erős megrázkódtatásával, sőt ijesztéssel vélte elérni. Esquirol szerint legtöbb a pszichikus megrázkódtatással érhető el. A beteg szenvedélyét irányítani kell tudni és egy szenvedélyt annak ellenkezőjével kell megtörni.

Reil szerint a lélek izgatása az egyetlen mód, amellyel „az agy intenzitás intempe-

ratúrája helyrehozható". Szerinte minden lelki zavar, amely még gyógyul, a pszichikus kezeléssel gyógyítható. Az érzékeltség az, amelyre (pszichikus behatással) nagy hatással lehetünk. Hogy a zavart, merev, figyelmet el nem áruló beteg a pszichikus hatásokra alkalmas legyen, egymást követő kellemes és kellemetlen benyomásoknak tette ki. A kellemetlenek különösen a kúra kezdetén kíváncsiak, hogy az orvos a beteget a hatalmába kerítse, hogy a szórakozott figyelni tudjon, a merev felocsúdjon. A legnagyobb fokú érzéketlenség esetén „először némely durva vonásnak kell az idegrendszeren keresztülhaladni (vízbelökés, ágyúelsütés), hogy a beteget látszólagos veszedelemnek kitéve, önvédekezésre és cselekvésre serkentsük". Az így megindított folyamat után lehet a pszichoterápia nevelő és gyógyító eszközeit igénybevenni. Ilyen eszközök nagy változatossággal egyénileg alkalmazhatók; említ például építőszekrényeket, özszerakó munkákat, mindenféle testi munkát, tornát, zenét, írást, olvasást, számolási gyakorlatot stb. Ezek után lehet a beteg téveszméjével foglalkozni.

Milyen változatossága a komoly gyógyításra-törekvés eszközeinek! Mindezeket — ismétlem, még ha a Cox-féle hintát, a forgó ágyat, az ijesztő fürdőket is ma persze borzalommal tekintjük — az ő tudásuk alapján állva, nem lehet elítélnünk.

Nem lehet elítélni annál kevésbé, mert jóllehet minden régít válogatás nélkül elvetettünk és egy teljesen új, fejlett teoretikus tudományunk van, és végül sokkal nagyobb tudományos apparátus is áll a rendelkezésünkre, mégis a gyógyításban messzebb nem tartunk, mint tartottak ők. [...]

A tizenkilencedik század elején a pszichoterápiát hatalmas csapás érte. Az évezredes fonál megszakadt, vagy legalábbis eltűnt, hogy helyére új irány, a szomatoterápia lépjen. A pszicho- és a szomatoterapeuták nagy küzdelme is szervesen állott elő. Kétségtelen, hogy nem a múlt század elején kezdődött és az is, hogy végleg ma sem fejeződött be. A szomatoterápia gyökerei a távol múltba nyúlnak, erre utal a pszichiátria régi hatalmas medicinális inventáriumára és erre a pszichoterápiának időnként felújuló kisebb-nagyobb jelentősége egész a mai korig. A legutolsó erős képviselője a pszichoterápiának, akiben a pszicho- és szomatoterápia egyesült, Griesinger volt. Utána és vele a pszichoterápia teljesen elértéktelenedett.

A pszichoterápia bukásának legerősebb megindítója a XIX. század természettudományos gondolkodása volt. A természettudományos gondolkodás megteremtette a pszichofizikai parallelizmus gondolatát. Ami régebben készülöbön volt, az a XIX. században betetőzést nyert. Már Haller határozottan kifejezte (*Element psychologiae*, Lausanne, 1763), hogy a lelki betegeknek az agy és a vele összefüggő részek vannak megtámadva. Ha ezekben semmi anomália nincs, akkor ennek talán az az oka, hogy a betegség a legfinomabb organizmusban rejlik, vagy az, hogy a vizsgálat nem volt elég pontos. Crichton szerint minden őrültség oka a vérekben keresendő. Lazarus Riverus montpellier-i tanár (*Praxi medica*) az elmebetegségeket — a hydrofóbiával, tarantismus-sal, mérges növények okozta zavartsággal — mérgek behatásának tulajdonítja. Ruland azt mondja, hogy nincsenek lelki betegek, csak annyit lehet állítani, hogy bizonyos testi betegségek a lélek működését zavarják.

A régi és az új anatómia, a fiziológia a mikroszkóppal, a biológia és a legutóbbi években a szerológia a pszichiátriai tudományt soha el nem ért magasságba emelték. Heves küzdelem indult meg a betegségek okáig eljutni és megindult a patologanatómiai alapon álló nozológia. Schüle megállapította a trofikus agyneurózis fogalmát és az el-

mebetegségek lényegét a ganglionok molekuláris változásában találta. Meynert a lokalizációs teóriának volt a hirdetője. Majd megalakult az: auto-, az allo- és a szomatopszichózis fogalma. A fiziológiai pszichológia alapján pedig felállított az intelligencia defektusaival és azok nélkül járó pszichózis kategóriája. A tudomány a maga útján haladva eljutott nagy fontosságú gyakorlati elhatárolásokhoz, így elsősorban ahhoz, hogy az organikus betegségeket a kényszerűségből funkcionálisnak nevezettektől élesen szétválasztotta. Emellett azonban be kell vallanunk, hogy a gyakorlati gyógyítás alig nyert valamit, hacsak a gyógyulhatatlan és gyógyulható betegségek világosabb felismerését.

A tudomány e haladása nem maradt hatás nélkül az intézetekre. A szomatoterápiai felfogás teljesen diszkreditálta a pszichoterápiát. Miféle lényeges hatást lehessen a szenvedélyek felidézésével, örömmel és ijesztéssel előidézni, ha a baj az orgánumban van, amelyre csak anyagi hatások gyakorolhatnak valamibefolyást? Minthogy azonban a szomatoterápiának csak az ideája volt meg, a gyakorlati gyógyításról még nem lehetett és nem lehet beszélni. És mert a pszichoterápia meghalt, a szomatoterápia pedig még nem született meg, az intézetek terápiája oda jutott, ahová ilyen körülmények között juthatott: a nihilizmushoz.

Ez a nihilizmus azonban igen érdekes konzekvenciákkal járt. A tevékenységi ösztön minden áron a nihilizmus leküzdésére, vagy annak leplezésére törekedett.

A tevékenységi ösztönnek egyik megnyilatkozása a humanizmus volt. A munkálkodási ösztön az intézeti orvosok nagy részét az épülettől a berendezés legapróbb részletéig terjedő kifogyhatatlan és alapos tanulmányozására serkentette. Ebben a nagy és alapos munkában elvi jelentőségű kérdésekké nőttek az épületi beosztások, a termek és szobák, az ajtók és ablakok, a fürdők és klozetek, a padozat, a falfestés, a kerítés stb. sokféleképp javasolt kérdései. Minden törekvés a megoldásban a higiéné mellett, ami nem speciálisan elmeegógyintézeti jelentőségű, a humanizmusra törekedett, arra, hogy az intézeti biztonság mellett a szabad kezelés, a detenciós jelleg mellett az egyéni szabadság érvényesüljön. Végeredményben ez a nagy küzdelem nem egyéb, mint küzdelem a szabadság látszata és a betegek biztos elzárása között.

A másik, a nihilizmus fölött kibukkanó jelenség ennél még különösebb. Amint az intézetek kellemes otthonokká lettek, s amint a túlságos költséges berendezések a tiszta higiéné és humanizmus követelésén túlnőttek, előállott annak egy igen sajátos és inkonzekvens magyarázata. Minden túlságosan előkelő és sokszor pazar berendezés igazolást nyert azzal, hogy a beteg lelkének szüksége van megfelelő millióra. Az intézet az a pszichikus műszer, amelyekkel a beteg gyógyítását elő lehet segíteni.

Bármennyire szép ez a gondolat, egy pillanatnyi kritikának alá kell vetni. Hisz ez nem más, mint megint pszichoterápia. Pedig ha a psziché megbetegedésének és gyógyításának útjai az orgánumban vannak megszabva, akkor mit segíthetnek falak, ajtók s a milliók bármilyen hatásai. Ha a régiek erős és vastag eszközei nem segítettek, mit segíthettek ezek az enyhe behatások. Azok, amelyek egyáltalában nem individualizálnak, és amelyek talán egy szegény napszámosnak a földi paradicsomot, egy jobb módú embernek az otthonnal szemben igen gyakran nyomorúságot jelentenek. Hogy a milliótól, vagy ehhez hasonló lelki hatástól milyen inkonzekvens dolog gyógyító hatást várni, azt Scholtz nagybecsű cikkének egyik passzusa szinte klasszikusan világítja meg: „Két úrnak nem lehet szolgálni, vagy helyeselnünk a mai pszichiátriai irányt, akkor a betegségek mindenkor kimenetele, a gyógyulás vagy az elbuzdulás a dolgok természetében adva van,

vagy nem ismerik el és akkor teoretikusan a gyógyítás lehetősége ellen nem lehet kifogást emelni, de ekkor még mindig kérdéses, hogy a tapasztalat mit mond ehhez. Hogy valaki mint esküdhetett Kraepelin zászlójára és mégis, hogy teheti függővé a külső hatásoktól a pszichikus gyógyítást, azt nem tudom megérteni". Bármennyire inkonzekves is, mégis a túltengő millió-gond igazolására elő kellett rántania a pszichoterápiát. Meghalt tehát a régi pszichoterápia, éljen az új.

Ehhez a kétségbeesett állapothoz elvezetett az a dilemma, amely a szomatoterápia között — amely jó volna, de nincs meg — és a pszichoterápia között, amely megvan, de nem jó, előállott.

Nem haladhatok tovább, hogy ennek a kétséges, végig nem gondolt pszichoterápiának két igen jellemző adatát ki ne emeljem.

Irányadó jelszó ma, hogy az intézet törekedjék arra, hogy legyen teljesen szabad, vesztse el a fogház jellegét, hogy a beteg ennek a lehangoló hatását ne érezze. Vegyünk le minden rácsot, szüntessünk meg minden kerítést, hagyjuk nyitva az ajtókat stb. Ez magában véve nagyon szép dolog. De sajnos, hogy a szabadság lényege teljesen elérhetetlen. Van-e az intézetben mód arra, hogy a beteg lelkében a bezártság érzését és tudatát megszüntessük?

Kétségtelen, hogy a szabadság utáni vágy a leghatalmasabb ösztönök egyike, valóságos elementáris, állati ösztön. Ezzel az ösztönrel szemben a legtökéletesebben berendezett intézet is egészen tökéletlen. Nem halljuk-e nem egy betegtől, hogy az intézet minden jósága mellett mégis csak fényes kalitka? De gondolkozzunk tovább. Mit tudunk a bezártság érzésének patogén vagy gyógyulást akadályozó voltáról?

Vagy valóban komoly ártalom a bezártság és akkor be kell látnunk, hogy az intézetben teljesen ki nem küszöbölhetjük, vagy nem olyan nagy jelentőségű és akkor miért képezze bizonyos határon túl olyan nagy gondunkat.

Az intézetek pszichoterápiájának másik és leghatalmasabb iránya a betegek megnyugtása. A ház, a berendezés, annak rendje, a falak színe, a képek tárgya, az olvasmányok, az orvos arca, az ápolók türelmessége és türelme, mind nyugalmat árasztanak magukból. A gyógyszeres kezelés pedig beláthatatlan sorát teremtette meg a nappali és éjjeli megnyugtatóknak, a sedativumoknak és hypnotikumoknak. A legutóbbi éveknek valóságos diadalát jelentette ebben a dologban az ágykezelés, a protrahált és prolonged fürdő.

Ám helyes. Arról itt bővebben nem akarok szólni, hogy az elmeegógyintézet és annak betegek az éppen internált betegre mennyiben alkalmasak megnyugtatólag hatni. Hisz kétségtelenül vannak intézetek, ahol a többi betegnek nyugtalanító hatása lehetőleg ki van küszöbölve. De ha a megnyugtató valóban a gyógyító eljárásnak egyik lényeges és mindenkor fontos feladata, akkor be kell látnunk, hogy az intézet mint intézet kizárja, hogy ez a nyugalom éppen általa legyen teljessé.

Kérdés azonban, hogy az az imperatív követelés, hogy az elmeegógyintézetben nyugalom legyen, valóban pszichoterápiái követelés-e? A nyugalom, amidőn az osztályokon végigmegyünk, mindenkor az orvosok és az alkalmazottak dicsőségét jelentik. De nézzük meg a dolgot közelebbről. Ennek a nyugalomnak igen sok előnye van a direktorra, az orvosokra, az ápolókra, a berendezési tárgyakra és a csendet kívánó környezetre, de — pszichoterápiáról lévén szó — sejtelmünk sincsen, hogy mi ez az agítálni, kiabálni, talán kitörni akaró betegre nézve. Tudjuk-e egészen biztosan, hogy amikor

azt a szimptómát valamely módon eltüntettük, valóban pszichoterápiát üztünk-e? Csak szimptómát tüntettünk el, mégpedig olyan szimptómát, amelyről csak egy bizonyos: hogy a háznak, az intézetnek kellemetlen. Vajon iparkodunk-e éppoly hévvel egy másik szimptómát eltüntetni, amely az intézet rendjét nem zavarja: vannak-e oly számban élénkítő mozgásra, cselekvésre készítő eljárásaink, módszereink azzal a beteggel szemben, aki szótan, félrevonul, beteges gondolataiba merül? Pedig a két szimptóma között a különbség csak abban áll, hogy az egyik általános intézeti szempontból szubjektíve kellemetlen, a másik nem az. Hiszen akkor a régi pszichoterapeuták logikusabban jártak el, akik a stuporosus beteget hirtelen affektusok keltésével iparkodtak mozgásra bírni. Ugyancsak messzeblátó orvosi gondoskodásra vallott, Stahl, Richard, Mead és több részéről a régiek közül, akik óvtak attól, hogy az izgalmakat elnyomjuk, amelyben ők, mint a lázban „a lélek autokráciája által előidézett” játékonny jelenséget láttak.

Az intézeti terápia ezek szerint tulajdonképpen nihilisztikus, amelyet a humanizmus és egy meggyőződésellenes kényszer-pszichoterápia játékonny leple fedez.

Az intézetek berendezése, szervezése egészen ebben a szellemben alakult ki. Nagyszerű miliőt teremtettünk a betegeknek. És hogy mennyire téves úton haladunk, arra csak későn ocsúdunk fel. Az intézetekben a betegek a modern technika és higiénie minden vívmányaival vannak körülvéve, csak egy valami hiányzik belőle: az orvos. Százegreket költenek tárgyi kiadásokra és fenntartásukra és a betegek százaira csak egynéhány orvos jut. Lehetne-e ez így, ha a pszichoterápiát komolyan terápiának tekintenők, s ha arra komolyan gondolnánk, hogy a betegnek kétségtelenül jó szolgálatot tesz a szép ház, a barátságos berendezés, de a legfőbb, amire szüksége van: az orvos, aki vele foglalkozzék. Az orvossal a szerényebb miliő mindent, megfelelő orvos nélkül a leggazdagabb berendezés semmit sem adhat. Ha a pszichoterápia önmagáért lett volna cél, akkor az intézetek nem lettek volna nagyszerűen berendezett épületkoloszosok, vagy épülettömegek, hanem olyan helyek, ahol az orvosnak meglett volna a módja pszichoterápiát űzni és minden betegnek meglett volna az, amire a beteg minden kórházban igényt tarthat: az orvosa.

A mi elmegyógyintézeteink a pszichoterápiát nem tudományosan űzik, hisz ennek ellentmond a tudomány, de mégis űzik általános higiénikus alapon és úgy ahogy általában arról laikus fogalmaink vannak. A speciális pszichoterápia hitelét veszítette, mert ennek a tudománynak a fonala megszakadt akkor, amikor a szomatoterápia az egyeduralmat átvette. Hogy ez hova vezetett, ezt ma még nem látjuk tisztán. Tény az, hogy az intézetek humánusak, de nem gyógyítanak jobban, mint valaha. Erről a kérdésről egy kis vita indult meg pár évvel ezelőtt*, de elsimult anélkül, hogy valami folytatása lett volna. Még tovább kell haladnunk ezen az úton, amíg rájövünk, hogy a tiszta szomatoterápiával és az azokra szervezett intézetekkel zsákutcába jutottunk. A nagy apparátusok, amelyek az adózó polgároknak mind aránytalanabb megterhelésével járnak, csak humánus intézetek maradnak, de bennük a gyógyítás felé fejlődés, haladás nincsen.

Meg kell jönni az elmegyógyintézetek jövő történetében az időnek, amikor a mai

*Psychiatrisch neurolog. Wochenschrift 1907 08, Scholtz, Friedländer, Försterling: Die Heilungsaussichten in d. Irrenanstalt.

tudományos álláspont elvi fenntartása mindinkább helyet enged annak a másíknak, amely a betegekkel való pszichikus foglalkozásnak is jogosságát ad. A szükség és a belátás fog erre vezetni. Végül, lehet a tudományos felfogás bármilyen szép és logikus, erejét és hitelét veszti, ha amilyen szép és logikus, ha a gyakorlati életre hatással nincsen. Hiszen a legtöbb igazság megteszi a maga fejlődésének és hanyatlásának az útját. Hogy a betegekkel való pszichikus foglalkozásnak megvan a jogosultsága, arra utal a múlt, arra utal a jelen, bár szépen elbukott nihilizmusa, és azt hiszem, arra utal a jövő. Az elmegyógyintézetek lesznek elsősorban hivatva a kapcsolatot megteremteni, visszatérni és a pszichoterápiának szabad utat engedni, elszakadt szálát újból felvenni. A hivatalos tudomány pedig olyan apparátussal, mint aminővel a szomatoterápián dolgozott, munkálkodni fog a régi tudomány modern kifejlesztésén. Hogy fogja-e valamire vinni, azt nem tudjuk. Ha eddig kevésre ment, azon nincs semmit csodálkozni, hiszen ma a pszichoterápiának a szomatoterápiával szemben szinte tudománytalan a jellege. Hogy azonban mégis némi reménnyel kecsegtet, arra a dolog természete utal akkor, amikor pszichés benyomásokra fogékony valaminek kell elismernünk, ahol azok hasznos és gyógyító hatását éppúgy el kell fogadnunk, mint ahogy ártó voltukat el nem tagadhatjuk.

Ide vezet végül az a meggondolás, hogy annyi költséges kísérlet után jogtalan és ésszerűtlen dolog volna a szomatoterápia tudományos dogmája miatt attól a gyógyító kísérletől tartózkodni, amely a beteg pszichével és a psziché jelenségeinek pszichikus megmunkálásával foglalkozik.

Valószínű, hogy ez az irány az intézeteknek más jelleget fog adni. Azoknak formája átalakul, mert a legfontosabb tényező nem a fényes berendezés, hanem az orvos lesz és legfőbb szempont a betegek lelki állapota és nem az intézet csendje lesz. Lehet, hogy az intézet homlokzatán nem a humanizmus jelszava fog állni. De jegyezzük meg, hogy humanizmus még nem gyógyítás. Amint a sebész kegyetlen vágásokkal gyógyít és csak így lesz humánussá, úgy az elmegyógyintézet a legszelídebb és legenyhébb bánásmóddal sem váltotta meg a jogot arra, hogy humánusnak nevezzék, amíg nevéhez megfelelően nem gyógyít.